

Nėra to blogo...¹

Mykolas Romeris

Vienas iš sunkiausių ir dažniausiai nagrinėjamų šalies klausimų yra Lenkijos ir Lietuvos konfliktas. Šis konfliktas ne tik kad neišnyksta, bet metai nuo metų, ypač bažnyčios santykiuose Vilniaus diecezijos maišytose parapijose, dažnėja ir vis auga gilyn bei platyn, kaip piktybinė opa ant socialinio kūno, kaip ugnis, kurią kursto pučiamas vėjas ir pažadinta aistra. Negalima neatsižvelgti į šį konfliktą, kurio epilogai į laikraščio puslapius daug dažniau nei už teismo grotų yra perkeliama, kaip atsitiktiniai incidentai. Radūnės, Pivašiūnų² ir kitos bylos - tai ne išsigalvoti, bet individualūs, gilesnių santykių ir dabartinės apraiškos, daugiau ar mažiau būdingi plėtros stadijos faktai.

Ir nors šie konfliktai atsiranda bažnyčioje, tačiau jų negalima laikyti išskirtinai tik tikėjimo bylomis, neturinčiomis socialinio pagrindo. Nors iki šios dienos kai kurioje spaudoje buvo galima rasti teiginių apie tai, kad Lietuvos tautinis judėjimas buvo sukurtas užsienio intrigų ar nesantaikos kustytojų, tačiau šiandien į tokią nuomonę nereikia rimtai žiūrėti. Elementariu dalyku yra teiginys, kad lietuviškas judėjimas, kuris dabar tampa daugiau masiniu reiškiniu, nebuvo ir negalėjo būti kažkieno šiaip sau sugalvotas.

Lietuviškas judėjimas kilo valstiečių tarpe, po jų išsivadavimo ir paleidimo antroje XIX a. pusėje, kaip jų kultūrinės ir pilietinės plėtros išraiška. Greitai, beveik per vieną kartą, Lietuvos etnografinis elementas konsolidavosi į vieną visumą. Šiandien atitinkamose Lietuvos etnografinėse teritorijose, Suvalkų ir Kauno gubernijose, Lietuvos tautinis sąjūdis yra įvykdytas: Lietuvos tauta

¹ Išversta iš: Römer, Michał (1912). "Demokracja i rozwój narodowościowy", *Przegląd Wileński*, 28.04 (11.05) 1912.

² Turimi omenyje aštrūs konfliktai dėl papildomų mišiose naudojamų kalbų bažnyčiose, kurie XX a. pradžioje tarp Lenkijos ir Lietuvos katalikų kunigų ir parapijiečių vyko įvairiose Vilniaus teritorijose. Kunigai lietuviai su savo parapijiečių parama siekė pakeisti tradicinę bažnytinę lenkų kalbą į lietuvių. Vienas iš labiausiai rezonansinių tokio pobūdžio konfliktų įvyko Vilniaus apskrities Joniškių mieste (dabar Joniškis, Molėtų rajonas, Utenos apskritis, Lietuva), Radunskio dekanate, Lydos rajone (dabar Radune – kaimas Varonos rajone, Gardino apylinkėje, konflikto metu dalis teritorijos įėjo į Lietuvos sudėtį), Pivašiūnų miestelyje, Trakų pavieta – dabar Pivašiūnai, Alytaus rajono, Alytaus apygardos teritorija, Lietuva. – *Mokslinio redaktorius pastaba*.

ten dabar ne kyła, ne kuriasi, bet yra. Akivaizdu, kad tolesnis nacionalinis judėjimas, kaip ir kiekvienoje gyvoje tautoje, tęsiasi, bet pati tauta, kaip konsoliduotas ir kūrybinis veiksnys, jau yra įvykęs faktas.

Po to, kai lietuvių tauta konsolidavosi savo etnografinėse teritorijose, ten, kur jie sudaro pagrindinę ir svarbiausią valstiečių gyventojų masę, nacionalinis judėjimas turėjo išsiplėsti toliau, į kitas gubernijas, ir pasiekti tas etnografines vietas, kuriose yra likę vis dar gyvų lietuvių. Šiose pasienio vietovėse ir, visų pirma, Vilnius gubernijos vakarų ir pietvakarių apskrityse, lietuviai, kuriems įtakos padarė kaimyninių valstybių kultūra, užtvindyta slavų, lenkų ir baltarusių vandenimis, dar išliko ir sudaro gana didelį gyventojų procentą ar netgi gyventojų daugumą.³

Nacionalinės srovės čia atplaukė iš išorės, iš kaimyninių šalių teritorijų, kurios anksčiau kaip tik ir buvo Lietuvos atgimimo teritorijos. Vilniaus gubernijos lietuviai turi etninį pagrindą, kuriam įtakos turėjo lenkai ir baltarusiai, kuris yra tautiškai neapibrėžtas. Taip pat turi tiek bendrų ryšių su lenkų kultūra, kad dar ilgai, ypač atsižvelgiant į žemą socializacijos, gerovės ir švietimo lygį, patys tikriausiai nesugebės atlikti tautos konsolidavimosi darbo. Jeigu šie lietuviai sugers lenkų ir baltarusių įtaką ir pagal pasyvų intervencijos modelį vis daugiau atsikratys lietuvių etninės kultūros likučiais, tai ateityje pavirs lenkais, baltarusiais arba „čionykščiais“.

Vilniaus gubernijoje lietuviško judėjimo pranašais buvo mažas inteligentijos skaičius, išimtinai beveik tik kunigai. Tie pastarieji pradėjo stiprinti lietuvių parapijiečių kalbos poreikius bažnyčiose, įvesdami lietuvių kalbą į vadinamąsias papildomas mišias. Jie pradėjo organizuoti lietuvių gyventojus į atskirus susivienijimus, atrinkdami juos iš bespalvės „čionykščių“ masės. Lietuvių judėjimo pradžia čia neturėjo tautinio judėjimo savybių. Jie buvo organizuojami iš viršaus, kruopščiai ir apgalvotai valdomi iš esmės kunigų. Kunigas patriotas lietuvis, žadinantis bespalvėje ir pasyvioje gyventojų masėje pirmąsias sąmonės kibirkštis, pirmąsias sąmoningos įvairovės elementus ir padalijimą, kitaip tariant organizaciją, vaidino čia agitatoriaus vaidmenį. Kunigas agitatorius nesukūrė lietuvių ir Lietuvos judėjimų, bet pirmasis davė pirmąjį postūmį nutraukti pasyvumą ir suformuoti judėjimą.

³ Pagal Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenis, 1897 m. Vilniaus gubernijoje gyveno 279 720 žmonių arba 17,6% lietuviškai kalbančių gyventojų. Dauguma šių žmonių gyveno Trakų apskrityje – 118 153 žmonių (58,1%), 72 899 žmonių (35%) gyveno Vilniaus apskrityje (be Vilniaus), 58 134 (33,8%) – Švenčionių, 17 825 (8,7%) – Lidos, 8754 (3,7%) – Ašmenos. Dysnos ir Vileikos apskrityse lietuvių gyventojai sudarė mažą procentinę dalį – atitinkamai 703 (0,3%) ir 121 (0,06%). Vilniaus mieste rusų surašymo duomenimis užfiksuotas 3 131 lietuvis (2%). – *Mokslinio redaktoriaus pastaba.*

Aplink tokį kunigą atsirado mažas branduolys prozelitų, kurie savo skaičiaus mažumą pakeitė puikiu karštu entuziazmu, tikėjimu ir energija veikti. Nors mažos masės buvo iš reaktyvios aplinkos, tačiau savo stipriu uždegimu prozelitų būrys, su kunigu priešakyje, sudarė pirmąjį organizacijos branduolį. Šis judėjimas agituodamas ir rėkdamas sujungė mases ir įvedė nerimo bei fermento į protą. Turbūt kalba eina apie nedidelį reikalą, apie sąžiningą kalbos vartojimą per bažnyčios mišias, t. y. apie dalyką, kuris esant normalioms sąlygoms, tarp mišrių gyventojų galėtų būti lengvai išspręstas, remiantis statistinėmis kalbų grupių duomenimis ir jų abipusio santykio skaičiais. Tačiau, šiuo atveju reikalas apsunkinamas tuo, kad šios tautos nacionalinės ir kalbinės savybės nėra žinomos ir negali būti tiksliai apibrėžtos.

Kalba čia turi visą eilę atmainų, pradedant nuo lietuvių kalbos įvairių mišrių atmainų ir užbaigiant skoliniais iš lenkų ir baltarusių kalbų. Dažnai tautybė čia yra sumaišoma su religija, tai jos nėra, tai vėl įsisavina paprastą „čionykštiškumą“. Tautybė taip pat į bendrą visumą sutelkia visas individualias vietines savybes ir negalima sakyti, kad sąvoka „čionykštis“ neturi kokio nors tūrinio ir tėra tik ignoravimo išraiška. Iš tiesų, šių vietinių žmonių psichika tose vietose, kuriose yra sumaišytos kalbos, kaip lenkų, lietuvių ir baltarusių kalbos, etninė ir paprotinė kultūra turi tam tikrų bendrų bruožų tarp žmonių, kalbančių tiek lenkų, tiek lietuvių, tiek ir baltarusių kalbomis. Šios tautos nėra kažkokių skirtingų rasių ir kultūrų tautos, kurios atsitiktinai šiose teritorijose susiduria viena su kita. Jų senoliai gyveno įprastinėje vietinėje kultūroje, jungiančioje savyje lietuviškus elementus su Lenkijos ir Rusijos įtaka. Iki šiol joje nebuvo vidinės kovos, nebuvo susiskirstymo, nebuvo tautiškumo šiandienine šio žodžio prasme ir „čionykščio“ sąvoka iš tikrųjų reiškė tas vietines „lenkų“, „lietuvių“ ir „baltarusių“ giminystės vietas palei etnografines Lietuvos ir Baltarusijos sienas.

Todėl, mišrių kalbų suskirstymo reikalas, dalindamas „čionykščius“ žmones į konkrečias etnines grupes, sukelia painiavą šio „čionykščio“ klausimo fone, kuris tam tikrais atvejais gali būti nesuprantamas.

Lietuvių prozelitai su kunigu priešakyje iš tikrųjų turėjo omenyje ne tik mišrių kalbų suskirstymą, atitinkantį gyventojų kalbų suskirstymą. Ar tik ne šis suskirstymas buvo centras? Ar ne teritorija, skirta gilesnėms tradicijoms išreikšti, suorganizuoti labiau visuomeninį judėjimą, tam tarpe ir sąmoningą tautinį sąjūdį, išnagrinėti Lietuvos kultūros elementą, kaip nacionalinį kūrybiškumo veiksnį?

Vietos gyventojai, kurie atsižvelgiant į jų santykinai labai žemą išsilavinimo lygį ir bendrą kultūrą, pas mus neturi bent jau suvokimo ir orientavimosi gudrumo, kad suprastų naujos tėkmės tendencijas, kad čia kalba neina vien tik apie kalbų suskirstymą bažnyčioje, bet ir apie žmonių tautybę, apie gilesnį ir svarbesnį dalyką, apie kultūros vystymosi kryptį, apie žmonių psichikos tūrinį.

Lietuvos judėjimas naujaisiais mūsų šalies istorijos laikais suvaidino svarbų vaidmenį. Jeigu jis Suvalkų ir Kauno gubernijose suformavo tautiškus lietuvius, suteikiant valstiečiams gyventojams aiškius pagrindus tolesnei kultūros plėtrai ir konkrečioms naujų kultūrinių ir socialinių ryšių ypatybėms, tai Vilniaus gubernijoje Lietuvos ir Baltarusijos pasienyje tapo tikru taranu, palaužusiu seną „čionykštės“ visuomenės formą ir paskatinusiu visuomenės mases suformuoti naują judėjimą suvisuomeninimo pagrindu.

Tą patį vaidmenį link visuomenės suvisuomeninimo čia suvaidino iš Vilniaus atėjusi lenkų švietimo programa. Tačiau, tik lietuvių judėjimas, kurį iš esmės kunigai pradėjo ir nedidelis skaičius sąmoningų prozelitų, sugebėjo pagaminti fermentą, kuris diena po dienos tapdavo vis stipresnis ir radikaliai keitė masių psichiką.

Žmonių suvisuomeninimas, kuris buvo vykdomas darant įtaką Lietuvos agitacijai, nebuvo vykdomas tik viena kryptimi, t.y. visuomeninant lietuvius. Ši agitacija jungė lietuvių prozelitų judėjimą ir konsolidavo lietuviškų masių elementus ten, kur jie išliko geriausiai, o tuo pat metu lenkų nacionalinis judėjimas reakcijos pagalba žadino šią gyventojų dalį, kurioje labiausiai buvo matoma lenkiška įtaka. Pagrindiniais Lietuvos agitacijos rezultatais buvo masių tautinės savimonės ir nacionalinio judėjimo, kaip lietuviško taip ir lenkiško, pagilinimas, „čionykštiškumo“ bloko išskaidymas į skirtingų tautų atšakas, skverbimasis į padalijimo elementus, kurie sudaro išeities tašką naujos kultūros formavimuisi. Ir štai šiandien, dėl šių bažnytinių ginčų ir nesantaikų, kurios skamba vis garsiau, kunigus mes matome jau ne tik kaip pagrindinius ir izoliuotus judėjimo aktorius. Iš abiejų pusių, kaip lenkiškos, taip ir lietuviškos, mes matome vis didesnę ir tiesioginę visuomenės masių dalyvavimą. Kunigai, kurie visą tai pradėjo, jau yra nutolę nuo visuomenės ir yra jos tarsi nustumti į pakraštį.

Ne visur tai buvo padaryta, tačiau neabejotinai į šią pusę einama. Su liaudies masių sąmonės plėtra ir stiprinimu atsiskleidžia savivaldos tendencijos perimti šį reikalą į savo rankas ir formuoti santykius ne tik pagal kunigų ar net diecezijos valdžios valią, tačiau pagal pačios tautos valią. Geriausias tokių masių įsitraukimo į bažnyčios kalbos reikalą pavyzdys yra

вадзінай Rodūnės⁴ byla, kurioje didžioji lenkų visuomenės dalis atsisakė priimti diecezijos valdžios nustatytus mišių suskirstymo šablonus. Diecezijų valdžia buvo priversta uždėti ant visos parapijos interdiktą,⁵ o tą šių metų rugpjūčio mėnesį įvykdė jos deleguotas kunigas Maciejevičius*.

Be abejo, šių klausimų perėmimas į visuomenės rankas pagal dabartinę Lenkijos ir Lietuvos santykių būklę turės tam tikrų neigiamų savybių. Žmonės negali turėti to atsargumo, kokį turi diecezijos valdžia, jie netoleruoja dalinių sprendimų ir kompromisų. Abi šalys yra besąlyginės, abi stengiasi įgyti išskirtinumą ir numesti savo sąlygas priešingai šaliai. Atsižvelgiant į tai, kad tarpusavio santykiai nėra sureguliuoti, kova įgauna barbariškų ir brutalių kovų savybių. Atgimstanti savimonė per dažnai virsta į aistrą, kaip tai įprastai būna jauno amžiaus liaudies judėjimuose, jų pradžios stadijose. Daugumos valia, jeigu nepasieks tam tikrų teigiamų rezultatų ir jų veikla tam tikrame plėtros kelyje netaps normali, išsigims į nežabotą tironiją.

Yra paprastų ir sutinkančių su žmogaus prigimtimi dalykų, tačiau sugyvenimo santykiai dažnai būna labai skausmingi.

Tačiau, šiame reiškinyje, be jokios abejonės, yra teigiamų dalykų, kurie vėliau turės būti socialiai naudingi. Tai yra demokratiškos savivaldos elementų skverbimasis į visuomenę, savimonės nukreipimas į savo kolektyvinių poreikių sritį, taip pat visuomenės nacionalinis susiformavimas, kuris sudaro pagrindą jos kultūros plėtrai. Kol kas tai susiję tik su bažnyčioje naudojama kalba, tačiau, be jokios abejonės, vieną kartą pažadinta savimonė ir į savarankiškumą nukreipta valia palaipsniui plėtojasi į kitas bendro gyvenimo sritis ir poreikius.

Šiandieninių kovų formos yra pereinamosios, tačiau tikriausiai dar išsitemps į pakankamai ilgą kelią, kai prie ugningų lenkų ir lietuvių santykių prisijungs dar trečias elementas - baltarusiškas, kurio susivokimas jau prasidėjo ir neabejotinai tęsis toliau.

⁴ Dėl papildomos mišių kalbos Rodūnės dekanate 1910 m. pradžioje kilo didelis visuomenės nepasitenkinimas. Šiame dekanate buvo 6 parapijos, kurias valdė lietuvių kilmės kunigai: Rodūnės, Vasiliškių, Načių, Osavo, Voronavos ir Kalesnikų. Jie visi daugiau ar mažiau palaikė lietuvių tautinį judėjimą ir savo parapijose bandė įvesti papildomas mišias lietuvių kalba. Tačiau, kadangi Rodūnės dekanato teritorijoje dominavo gyventojai slavai katalikai, bandymai sulietuvinti parapijas susilaukė didelio tikinčiųjų, kurie pagrįdė pasisakė už lenkų kalbą vietos bažnyčiose, pasipriešinimo, kol galiausiai jų reikalavimai buvo patenkinti. – *Mokslinio redaktoriaus pastaba.*

⁵ Interdiktas – Romos katalikų bažnyčios popiežiaus ar vyskupo uždėdamas laikinas draudimas vykdyti ir atlikti visus bažnytinius veiksmus. Gali būti taikomas tam tikriems asmenims ar teritorijoms (kaip šiuo atveju), o taip pat ir atskiriems asmenims. – *Mokslinio redaktoriaus pastaba.*